ۋەتەندىن ئارتۇق تەخت يوق
مۇستەقىللىكتىن ئارتۇق بەخت يوق

ئۇيغۇرىستان

1993
نويابىر
11
سان

«بىز ئۆز يۇرتىمىزدا ھۆررىيەت توغرا بەلگىلەيدىغان بولساق، مىللەتلەر بارا ۋەرلىكى سىياسىتىنى، ھەقىقى دېموكراتىك سىياسەتنى ئۆز-ئۆزىمىز يۈرگۈزىدىغان بولساق، دۇنيا ئەللىرىنىڭ ھىمايىسىگە مۇھتاج بولمايمىز، خىتاي ئەللىرىنىڭ ھىمايىسىگە مۇھتاج بولمايمىز. ئۇ چاغدا بىز ئۆزىمىزنىڭ مەسىلىمىزنى ئۆزىمىز مۇستەقىل ھەل قىلالايمىز... بىزنىڭ مەسىلىمىزنىڭ يېقىن كۈنلەردە ھەل بولۇشى شەكسىز. ئۇنىڭغا شۈبھە يوق!»
— ئەخمەتجان قاسىمى.

ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى مەركىزى كومىتېتىنىڭ ئورگىنى. ئايدا بىر چىقىدىغان سىياسىي - ئىجتىمائىي گېزىت.

THE INDEPENDENT ON SUNDAY 19 APRIL 1992

Tremors in the Chinese empire

Andrew Higgins meets the Uighurs, a nation battling to gain statehood

ANALYSIS

Beijing faces challenge from reawakened ethnic interests

Robert Karniol reports from Almaty where Uighur nationalists are claiming independence from Beijing for their homeland in China's north-west region

China has lodged a formal protest with the government of Kazakhstan over the latter's recognition of a locally-based political organization whose goal is to establish an independent state in China's Xinjiang-Uighur Autonomous Region.

Kazakhstan subsequently rejected Beijing's objections, which centre on a Uighur group headquartered in Almaty. The Uighurs are a Turkic-speaking Muslim community whose traditional homeland is in China's remote north-west region.

...provide our young people with a sense of their own history and instil in them a sense of patriotism, to expose the Chinese regime, to restore the historic state of Uighurstan and to achieve our aims only through peaceful means."

The UOF's claim to peaceful pursuit of its political objectives is spurned by Chinese authorities, who point to sporadic bombings in Xinjiang. These include a February 1992 bomb blast in Urumqi and a June explosion in Kashgar that damaged...

Chinese Muslims fight for self-rule

THE GUARDIAN

Carrie Gracie in Beijing

IN China's first admission of serious unrest since the disintegration of the Soviet Union the head of the northwestern region of Xinjiang has accused Muslim separatists of responsibility for an upsurge of sabotage and subversion.

In a speech reported by Xinjiang television, the chairman of the regional government, Tomur Dawamat, said that "hostile forces both at home and abroad have stepped up their infiltration, subversion and sabotage"

Xinjiang's population is predominantly Uighers, Kazhaks, Tajiks and Uzbeks, who in terms of religion and culture have more in common with their neighbours in the former Soviet Union than with their Han Chinese rulers.

As Mr Tomur conceded, the swift disintegration of the Soviet Union and sudden independence of the largely Muslim central Asian republics has inspired Muslim separatists to intensify their campaign to establish the state of East Turkestan in what is currently Chinese

but if, as is widely believed, it was the work of Muslim separatists, it may mark an escalation of the sporadic resistance campaign they have waged since China removed the government of the so-called East Turkestan Republic in 1949. Last week an exiled group in Kazakhstan called the Front for the Liberation of Uigherstan threatened to launch a cross-border guerrilla campaign.

Beijing moved quickly to establish diplomatic relations and economic co-operation with the new central Asian states in an effort to deny separatists just such neighbourly assistance.

AP adds: The hard-line head of China's culture ministry has offered to resign in the latest manifestation of a fierce power struggle within the ruling Communist Party. He Jingzhe, who was much disliked by many Chinese authors because of his insistence that the arts should serve socialism, wrote a letter of resignation last month, according to sources.

The ruling party is struggling over whether to focus on economic development or ideological purity. Mr He was among those who opted for ideological

ۋەتەن دەۋارىمىز خەلقارا سەھنىگە چىقماقتا

گېزىتىمىزنىڭ ئۆتكەن سانىدا، سېنتەبىردە ئەنگلىيە، فرانسىيە، ئامېرىكا ۋە كانادا مەملىكەتلىرىنىڭ مۇخبىرلىرى كېلىپ، ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى مەركىزى كومىتېتىنىڭ رەئىسى ھاشىر ۋاھىدى بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇلارنى قىزىقتۇرغان سوئاللارغا جاۋاب ئېلىپ كەتكەنلىكىنى خەۋەر قىلغان ئىدۇق. ئۇ ئۆتكەندىن كېيىن، بىز ئىل 30 - ئۆكتەبىر كۈنى «bbs» رادىئوسىنىڭ مۇخبىرى يەنە كېلىپ، ھ. ۋاھىدى بىلەن قىسقىچە سۆھبەت ئۆتكۈزدى. مۇخبىر ئۆزى قىزىققان سوئاللارغا جاۋاب ئالغاندىن كېيىن «bbs» رادىئوسى بۇ ژۇرنالىست ئارقىلىق، بىز ئەۋەتكەن «ئۇيغۇرىستان ۋە ئۇيغۇرلار» دېگەن ماتېرىيال ئاساسىدا، ئۇداق كۈن ئاخشىمى بەرگەنلىكىنى خەۋەر قىلدى. ئۇنىڭ سىرتىدا، ئەنگلىيەدە چىقىدىغان «joins detense» ھەپتىلىك ۋە باشقا گېزىت - ژۇرناللاردا ئۇيغۇرلار توغرىلىق چىققان ماتېرىياللارنى تاپشۇرۇپ بەردى. گېزىتىمىزنىڭ بۇ سانىدا ئەنە شۇ ماقالىلارنىڭ ئۇيغۇرچە تەرجىمىلىرىنى بېرىۋاتىمىز.
— تەھرىرات.

بېيجىن مىللىي تەشكىلاتتىن چاقىرىق ئالدى

روبېرت كارنىئول ئالمۇتىدىن مۇنداق خەۋەر بېرىدۇ: ئۇيغۇر ۋەتەنپەرۋەرلىرى ئۆز ۋەتىنىنى ئازات قىلىشقا بەل باغلىدى. ئۇلار بېيجىڭدىن مۇستەقىللىق تەلەپ قىلماقتا. بۇ يەردە سىياسىي تەشكىلاتنىڭ قۇرۇلغانلىقى ئۈچۈن خىتاي، قازاقىستان ھۆكۈمىتىگە نارازىلىق بىلدۈرۈپ قىلدى. شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنى خىتايدىن ئاجرىتىپ، مۇستەقىل دۆلەت قۇرۇشنى مەقسەت قىلغان بۇ تەشكىلاتلارنىڭ ھەرىكىتىگە يول قويماسلىقنى تەلەپ قىلدى. قازاقىستان ھۆكۈمىتى بېيجىڭنىڭ تەلىپىنى قانائەتلەندۈرمىدى. ئالمۇتىدا ئۇيغۇرلارنىڭ ئازاتلىق كۈرەش مەركىزى بار. ئۇلارنىڭ ئەسلى ۋەتىنى — خىتاينىڭ مەركىزىدىن يىراق شىمالى غەربى رايوندۇر. ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق كۈرەشچىلىرى 1 مىلليون 700 مىڭ كىشىدىن كۆپرەك تۇرىدىغان ئەنە شۇ رايوننى «بىزگە تەۋەلىك» دەپ ئېلان قىلماقتا. بۇ يەرنىڭ ئىنگلىزچە بىلىدىغانلىرى قوشنىلار بىلەن كېلىدىغانلىقىنى ئۆتكۈزۈپ - دەپ ئېيتماقتا.

خىتاي ئېيتقاندەك ئۇرۇش كېتىۋاتقان 1944 - يىلى، ئۇيغۇرلار گومىنداڭغا قارشى شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنى تىكلىگەن ئىدى. بىراق، ئۇيغۇرىستاننى 1950 - يىلى خىتاي كوممۇنىستلىرى قايتىدىن بېسىۋالدى.

سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ پارچىلىنىشى — ئۇيغۇرىستانلىق كۈرەشچىلەرنى يەنە ھەرىكەتكە كەلتۈردى. دىنى، تىلى، ئۆرپ - ئادەتلىرى ۋە باشقا مىللىي خۇسۇسىيەتلىرى بىر بولغان بىز خەلقلەر مەركىزى ئاسىيا مەركىزىدە باشلاۋاتىدۇ...

قازاقىستان، قىرغىزىستان، ئۆزبېكىستاندا ياشاۋاتقان ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ ئىچىدە ئۇيغۇرلار مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. ئۇيغۇرىستاندا (ش. ئۇ. ئا. ردا) ياشاۋاتقان قازاق، قىرغىز، ئۆزبېكلەرمۇ مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە مىللەتلەر ھېسابلىنىدۇ. چۈنكى، بۇ مىللەتلەرنىڭ ھەممىسى تۈركىي تىللىق مۇسۇلمان خەلقلەردۇر.

ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق كۈرەشچىلىرىنىڭ رەھبىرى مۇنداق دېدى:

— «ھازىرقى كۈندە، خىتايلار بىزنىڭ ۋەتىنىمىزدە، يەرلىك مىللەتلەرنى خىتايلاشتۇرماقتا. ئۇلار يەرلىك مىللەتلەرنى ئاسسىمىلياتسىيە قىلىپ يوقىتىشقا تىرىشماقتا. يەرلىك ئەھلىنىڭ ئىگىلىرىنى يوقىتىپ، ئۇيغۇرىستاننى خىتاينىڭ بىر ئۆلكىسىگە ئايلاندۇرماقچى...»

ئېيتىشىچە مۇستەقىللىك ئۈچۈن كۈرەشچىلەرمۇ، مۇستەقىللىك ھەققىدە يېتەرلىك چۈشەنچىگە ئىگە. چۈنكى، ئۇلارنىڭمۇ ئىنسان ھوقۇقى ئاياق ئاستى قىلىنماقتا. ئۇلار بىزمۇ ئاسسىمىلياتسىيە قىلىنىشقا يول قويمايمىز دەيدۇ.

ئۇيغۇرىستان مۇستەقىللىگى تەرەپدارلىرى، مۇستەقىللىككە ئېرىشىش ئۈچۈن قوراللىق كۈرەشكە ئۆتۈش پىكرى بارماقتا. ئۇلار ئۆتكەن يىلى ئىيۇندا ئۆزلىرىنىڭ 1 - كونگرېسىنى ئاچتى. كونگرېسقا ئالمۇتا ئەتراپىدىن 400 دىن ئارتۇق ۋەكىل قاتناشتى.

مۇستەقىللىك يولىدا ھەرىكەت قىلىۋاتقان 2 تەشكىلات بار. ئۇنىڭ بىرسى: «شەرقىي تۈركىستان كومىتېتى» بولۇپ، بۇنى يۈسۈپ بەگ مۇخلىسى باشقۇرىدۇ. بۇ تەشكىلات 24 كىشىدىن تەركىب تاپقان. بۇ تەشكىلاتنىڭ قازاقىستان ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن رەسمىي تونۇلغانلىقى، خىتاينىڭ نارازىلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقاردى.

ئىككىنچىسى، ھاشىر ۋاھىدىنىڭ رەھبەرلىكىدىكى تەشكىلات بولۇپ، ئۇ ئەتراپلىق ئويلانغان ھالدا ئىش ئېلىپ بارماقتا. بۇ تەشكىلات 7000 ئەزاغا ئىگە. بۇ ئەزالار ئالمۇتىدا، مەركىزىي قازاقىستاندا ۋە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ باشقا جايلىرىدا ئورۇنلاشقان. بۇ تەشكىلات ھۆكۈمەتنىڭ رەسمىي تىزىملىكىدىن ئۆتمىگەن بولسىمۇ، پەيدا بولۇپ، پائالىيەت ئېلىپ بېرىشنى قازاقىستان ھۆكۈمىتى چەكلىمىدى.

ھ. ۋاھىدى شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئازادلىق ھەرىكىتىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن پائالىيەتچىسى. ئۇ 1955 - يىلى خىتاينىڭ سىياسىتىگە نارازى بولۇپ قازاقىستانغا كۆچۈپ كەلگەن. بۇ كىشى يەنە مۇنداق دېدى:

— «بىز ياشلىرىمىزغا ئۆزلىرىنىڭ مىللىي تارىخىنى بىلدۈرۈش، ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنى يېتىلدۈرۈش، خىتاينىڭ مىللىي زۇلۇمىنى ئاشكارىلاش، ئۇيغۇرىستاندا تارىخىي دۆلىتىمىزنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن كۈرەش قىلدۇرماقتا. بىز مەقسىتىمىزگە پەقەت تىنچلىق كۈرەش يولى بىلەن يېتىمىز...»

ئۆيەنە: 1992 - يىلى نەشرى (ئۇيغۇرىستان) نىڭ ئۈزۈندىسى

شەھەرىدە ۋە قەشقەر شەھەرىدە يۈز بەرگەن بومبا پارتلاش ۋەقە-
ئەلىرىنى خىتايلار ئۆزلىرى ئۇيۇشتۇرۇپ، ئەيىبىنى يەرلىك كىشىلەرگە
ئارتقان ئىدى. بۇنىڭدىن مەقسەت، يەرلىك خەلقنى بازالاشتۇرۇش قىلىش
ۋە ئۇنىڭغا مۇجبۇر، ئۆزىمىز ئۆزلۈك قارشىلىق ھەرىكىتىنى ئاساسلىق ئوچۇقلاندۇر«
ۋە يەرلىك خەلقلەر- بۆلگۈنچىلەر ئەمەس- دەپ تەكىتلىدى، ئۇ-
ئۇلار خىتاينىڭ يېرىدىن يەرتە لەپ قىلىۋاتقىنى يوق، ئۇلار نىڭ
يېرىنى ئۆزى قويۇپ مۇستەقىللىق تەلەپ قىلىۋاتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن
بۇ ئەلچىلەرنىڭ تەلىۋى، قانۇنى تەلەپ، ئازادلىق ھەرىكەت بولۇپ ھېساپ-
لىنىدۇ... ئەگەر ئۇيغۇرىستاندا يەرلىك خەلق تەرىپىدىن، راستلا
قارشىلىق ھەرىكەت يۈز بەرگەن بولسا، دېمەك، يەرلىك خەلقنىڭ
مىللىي زۇلۇمغا چىدىمىغانلىقىدىن كېلىپ چىققان سىياسىي ھەرىكەت بولىدۇ.
ئۇ، ھەرگىزمۇ خىتاي ئېيتقاندەك «ئۇ. ئا. ت» نىڭ تەشكىللىشى
بىلەن يۈز بەرگەن ھەرىكەت ئەمەس. بۇ بىلەن ھېچ مۇناسىۋىتى يوق.»
ھ. ۋاھىدى ئالا قىتانىڭ خىتاي دۆلىتى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىگە
توختىلىپ، مۇنداق دېدى: -«خىتاي يېقىندىن بېرى ئىنبالك رايونىغا
كۆپلەپ ئارمىيە كىرگۈزۈپ، ئالا قىتانى ئەندىشىگە سېلىۋاتىدۇ.
ئۇنىڭ خاتىرجەمسىزلىكىگە ئاساسلار بار... ئىنبالك (ئۇيغۇرىستان)
بىلەن ئالا قىتانىڭ ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت ۋە ئوقۇتقۇچىلىق بىرلىش-
تۈرۈلەرگە قىلىشى- ھەرىكىتى تەرەپ ئۈچۈن پايدىلىق. تۈركىي تىللىق خەلق-
لەرگىمۇ پايدىلىق ئىدى. لېكىن خىتاي ھۆكۈمىتى بۇ ئالاقىلارنى چەكلىك
ھالدا ئۇزۇۋەتمەكتە»

ئۇيغۇرىستان ئازادلىق تەشكىلاتىنىڭ رەئىسى يەنە:
-«ئۇ. ئا. ت. خىتايدىن مۇستەقىللىق تەلەپ قىلىۋاتقان تىبەت،
ئىچكى مونغولىيە ۋە ئۇنىڭدىن باشقىلار بىلەن، شۇنىڭدەك ئۇيغۇرىستاندىكى
تۈركىي تىللىق قېرىنداش خەلقلەر بىلەن مۇناسىۋەت باغلىغانلىقىنى ئېيتتى.
بۇ تەشكىلات يېڭى ۋە كىچىك بولۇشىغا قارىماي، چوڭ ئىشلارنى قىلىش
قولىدىن كېلىدۇ»- دېدى. ئۇ يەنە ئىشەنچلىك ھالدا:
-«ھازىرقى خىتاي ئۆزىنى چوقۇم پارچىلىنىپ كېتىدۇ. ئۇيغۇرىستان
چوقۇم مۇستەقىل بولىدۇ. بۇنى ئىشلا ئۆز ئۆيلىرىمىزنىڭ ھالىدا
ئوچۇق كۆرەلەيمىز»- دېدى. ئۇ يەنە:
-«خىتاي، ھازىر مەركەزلەشكەن ھاكىمىيەت چوڭقۇرلۇپ، ئۆلكىلەر
ئايرىم- ئايرىم ھاكىمىيەتلەرگە بۆلۈنۈپ كېتىدۇ- دەپ ئەنسىرىمەكتە.
ھەقىقەتەن، خىتايدىكى ئىقتىسادىي تەرەققىي قىلغان ئۆلكىلەر مۇستەقىل
بولۇۋېلىشنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ. بۇ، بېيجىڭ ھۆكۈمىتىنى قاتتىق
ئەنسىرەتمەكتە»- دېدى.

«JANIS DEFENCE WEEKLY» گېزىتىنىڭ 1993- يىل 9- ئۆكتەبىر سانىدىن
ئېلىندى. ئەزىز ئوغلى تەرجىمىسى.

(موسكۋا ماتېرىيال 1993- يىلى 25- ئۆكتەبىردىكى «bbs» ئاگېنتلىقىنىڭ
تېلېتايپى ئارقىلىق پۈتۈن دۇنياغا تارقىتىلغان)

***

خىتاي ئىمپېرىيەسى ئىككىلەنمەكتە

ئۇيغۇرىستان مىللىي كۈرەش ئەمەللىرى بىلەن خىتاي رەھبەرلىرى بەتەر-
بەت ئوچرىشىپ قالدى. ئۇلار ئۆزلىرىنى ئۇيغۇرىستاننى ئازات قىلىش
پەرزەنتى دەپ ئاتايدۇ. بۇ نامى ھەقىقەتەن، بىر ئاز چۈشىنىدۇ. بىراق،
ئۇلارنىڭ كۆپچىلىكى قىرلار بولۇپ، پارتىزان ھەرىكىتى قىلىشقا قارىغاندا،
ئۇتتۇش تارىخنى ئىنقىلابىغا كۆپرەك ئەھمىيەت بەرمەكتە.
ئۇلار 70 ياشلىق رەھبىرى ھاشىر ۋاھىدىنىڭ ئۆيىدە، چوڭ ئېغىر
ئۇستەلنىڭ ئەتراپىغا ئولتۇرۇپ، ئاتا-ئانىدىن 40 يىلنىڭ ئالدىدا يۈز بەر-
گەن ۋەقەلەرنى ئەسلىشىپ، مۇلاھىزە قىلىپ، تارىخنىڭ تەجرىبەسىدىن ۋەقە-
لەردىن خۇلاسە چىقىرىشقا تىرىشماقتا.
ئۇيغۇرلار- تۈركىي تىللىق مۇسۇلمان خەلق بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇلار
ھەمىشە موسكۋا- بېيجىڭ ئىمپېرىيەلىرىنىڭ ئۆز ئارا مۇناسىۋەت تالاش-
لىرىنىڭ قۇربانى بولۇپ كەلگەن. ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە، ئۇلارنىڭ ئاكىسى: 1949-
يىلى 27- ئاۋغۇست كۈنى بېيجىڭغا ئۇچقان ئايروپىلان راستىلا كاتاس-
تروفا بولغانمۇ، يوقمۇ؟ بىزنىڭ دۆلەتمىز ئۆلگەنمۇ ياكى ئۆلتۈرۈل-
گەنمۇ؟- موسكۋالارنىڭ ھەقىقىتىنى بىلىشىمىز كېرەك!- دېگەن ئىدىيە ئورۇن ئالغان.
بۇلارنىڭ ھەممىسى- بولۇپ ئۆتكەن ھەقىقىي تارىخ ئىدى. ئۆلگەن زىيا-
لىيلارنىڭ جەسەت- جەسەتلىرىدىن كېيىن، مەركىزىي ئاسىيادا يۈز بەرگەن بۇ-
تۇمانلىق ۋەقەلەرنىڭ سىرىنى بىلىدىغان پالانچى تۇغۇپ تېپىلىپ قالدى:
«ھېچقانداق ئايروپىلان ھالاكىتى بولمىغان. ھەتتا ئۇلار ئايروپىلاندا
بېيجىڭغا قاراپ ئۇچمىغان. شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ رەھبەرلىرى
موسكۋادا ئۆلتۈرۈلگەن، ئۇلارنىڭ جەسەتلىرى بولسا، يېڭى تىرانانىڭ
ئەلگە دىگى ئاتقا نىشان (ھازىرقى ۋىنسو ۋە جىن زال) غا تاشلانغان!»
ھ. ۋاھىدى بۇ گەپلەرنى ھاكىم جاپاروۋ بىلەن بولغان سۆھبەتىنىڭ
ئاخىرىدا يېزىۋالغان تەكرارلىرىغا ئاساسلىنىپ، دەلىللەيدۇ. يەنە
شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىرىنى، تىرىك ۋاقتىدا ئۇنىڭ ئاخىرقى
كۆرگۈچى، ئۇلارنىڭ سۆھبىتىگە قاتناشقان يەردىن بىر تىرىك شاھىد-
نىڭ گېپى بەرگەن مەلۇماتلىرى بىلەن ئىسپاتلايدۇ. بۇ شاھىت- ئەيني
يىللاردا شەرقىي تۈركىستاندا دوختۇر بولۇپ ئىشلىگەن سابىق ۋىراچ،
سوۋېت ئاگېنتى- ھاكىم جاپاروۋ دۇر. ئۇ، شەرقىي تۈركىستان
رەھبەرلىرىنىڭ جەسەتنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرمىگەن بولسىمۇ،
قىرغىزىستان «ن. ك. ۋ. د» رەھبەرلىرى ئۇنىڭغا ئاپتۇرۇق بەرگەن
ۋاقىتتا ئېيتقانلىرى بىلەن، شەرقىي تۈركىستان رەھبەرلىرىنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىدە
ھېچ شەك قالمايدۇ ۋە ئىشەندۈرىدۇ!

شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى يوقىتىلغانغا كۆپ يىللار بولدى. بىراق،
تارىخىي ۋەقەنى ئىنقىلاب ئۆزگىرىش ئەندىلا باشلىنىۋاتىدۇ. ھازىر
ئىرىشكەن ئىشلىرىنى پاچەللىك تارىخىي ۋەقەنىڭ سىرلىق تېپىشماقلىرىغا
جاۋاب تېپىشقا ئىمكانىيەت يارىتتى. ھاشىر ۋاھىدى يېنىڭ ھاكىم جاپاروۋ
تىلغا كەلتۈرۈشى- بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىشقا يار دەم بەردى. شۇنداق
قىلىپ، بۇ يوشۇرۇن قاتىللىقنىڭ سىرى ئېچىلىشقا باشلىدى.
ئۇتتۇشتىكى سىرنى سۈرۈشتۈرۈش، دېمەك بىلىك ئوچۇق ئاشكارا سۆزلەش ئىستىبا-
دىدىن قورقىدىغان رەھبەرلەر ئەمدى ئۆزگەردى. شۇ ئۈچۈن ئىشلاشقا
ئاشكارا بولغان ھەقىقەتنى قاتتىق ئاۋاز بىلەن ۋە قىراپ ئېيتىپ
دۇنياغا خەلقئارالىققا ئېيتىدىغان ۋاقىت يەتتى!
ھ. ۋاھىدى ۋە ئۇنىڭ سەپداشلىرى يېشىلمىگەن سوئاللارغا ھېچبول-
مىغاندا ئۇ سوئاللارنىڭ بىر قىسمىغا جاۋاب تاپىمىز ۋە ئۇنى ئاشكارا قىلىشقا تەييار.
«بۇ غەرەزلىك قاتىللىقنىڭ سىرىنى ئۆزىمىز ئىزلىمىساق كىم يەشكەن،
دۇنيادىكى ئەڭ چوڭ ۋە ئەڭ ئاخىرقى ئىمپېرىيەنىڭ مەركىزى- بېيجىڭ
بۇ سىرنى ئېچىپ بېرىشكە ئىنتىزار دەپ ئېيتالامدۇ- يوقمۇ؟ ئەگەر خىتاي
ئىمپېرىيەسى بۇ ئەدەمنى باسمىسا، شەرقىي تۈركىستان رەھبەرلىرى ئۆلتۈر-
ۈلگەنگە 4 كۈن بولدى، ئىشىنىۋا ئاگېنتلىق ئالدىراپ، ئۇلارنى «ئۆلدى»
دەپ ئېلان قىلغان ھەقىقەتنى ئاشكارىلاشقا ئىلھامچىلارنىڭ ئەرمە ئەندىسىنى چىقارىمىز»،
دەيدۇ. ھ. ۋاھىدى ۋە ئۇ، ئۆز ۋەتىنىدىن ئايرىلىپ 37 يىلدىن بېرى قازاقىستاندا
ياشاۋاتقان بۇ كىشى يەنە: -«بىزنىڭ نە بىرىمىز ئۆزگەردى. سوۋېت ئۆز-
ئارا ئاسىيادا ئېمە بولغانلىقىنى بىزنىڭ خەلقىمىز كۆردى ۋە كۆرۈۋاتىدۇ...
ماۋزېدۇڭچىلار بىزنى ئالداپ، ۋە ئىشىنى ئوغۇرلاپ ۋالدى... بىزنىڭ ياخشىلىرىمىز
ھەر يەرلەردە تىلىنىشكە تەييار، بىراق، ھەر يەردە يەنە ئۆز تۇرۇشلۇق ئىلگىرى ياخشىلىرىمىزغا
ئۆز ۋەتىنىنىڭ تارىخىنى ياخشىلاپ ئېيتىپ بېرىشىمىز كېرەك!» دەيدۇ. ئۇ،
-«ئەڭ يېقىنقى تارىخ شۇكى: 1944- يىلى بىز ئىنقىلاب قىلىپ، شەرقىي
تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنى قۇردۇق. ئۆزىمىزنىڭ 40 مىڭ كىشىلىك
ئارمىيىمىز بار ئىدى. ئۆزىمىزنىڭ ئاخچىمىز (ۋالىيوتىمىز) ھەم ئۆزىمىزنىڭ
باجخانىمىز بولغان قىسقىسى، مۇستەقىللىقنىڭ نىشانى بولغان ھەممە نەرسىمىز
بار ئىدى... ستالىن، ئەسلىدە ئىسلامنىڭ دوستى بولمىسىمۇ بىزنىڭ شەرقىي
تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى قۇرۇش ئىشىمىزنى ۋاقىتىنچە رىغبەتلەندۈرگەن ئىدى.
چۈنكى ئۇ، جياڭ كەيشىنىڭ ئۆز دۈشمىنى ئاغدۇرۇپ، موسكۋانىڭ مەن-
پەئەتىنى قوغداشنى خالىغان ئىدى. بىراق 1949- يىلى ھەممە نەرسە
ئۆزگىرىپ كەتتى. ستالىن خىتاي كوممۇنىستلىرىنىڭ بېيجىڭدىكى غەلىبىسى-
نى كۆرگەندىن كېيىن، شەرقىي تۈركىستاننى ئېلىپ قالغىلى قارارىنى ئۆزگەرتتى.
شەرقىي تۈركىستانغا باغلىق ھەممە نەرسىلەر تامام بولدى!
بىراق، ئۇ چاغدا ھەل بولمىغان مەسىلە كېلىپ چىقتى. يەنى شەرقىي
تۈركىستاننىڭ رەھبىرى خىتايغا تەسلىم بولۇشنى باش تارتتى!
ماۋزېدۇڭ ئۇلارنى بېيجىڭغا تەكلىپ قىلغان ئىدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ
مەركىزى غۇلجىدىن، خوتۇشنا قازاقىستاننىڭ مەركىزى ئالمۇتىغا قاراپ يولغا
چىقتى.... ئۇلارنى غۇلجىدا ئاخىرقى قېتىم كۆرگەن ۋاھىدۇ: -«ستالىن
بىزنى ئۆتۈپ بەردى!»- دەيدۇ.
... ياشلىقنى ئۆز خەلقىنىڭ خىزمىتىگە بېغىشلىغان، ئەمگەكتە سىڭدۈرگەن
بولسىمۇ، كېيىن ۋە ئىشتىن قوغلىنىپ، قازاقىستاندىن پاناھ تاپقان ھ. ۋاھىدو-
ۋ. مۇخلىسوۋ ۋە باشقا ۋەتەنپەرۋەرلەرنىڭ ھەممىسى: -«ستالىن بىزنى
خىتايغا سېتىۋەتتى. بىز گەھاسى نەرسىلەرنى قايتۇرۇپ ئالدىغان ۋاقىت يەتتى!»
دېگەن ئورتاق پىكىردە. ئۇلار بىزمۇ ھېچقاچان سىياسىي ئالۋۇت ياپقان بولمىغانلىقىمىزنى
ئېيتتى. ستالىن بىلەن ماۋزېدۇڭ، شەرقىي تۈركىستان ئۇلار بىلەن بىللە يېشىنى
خالىدى. دېمەك، مەقسەت چۈشىنىشلىك!
«... شەرقىي تۈركىستاننىڭ رەھبەرلىرى ئالمۇتىغا كەلگەندە، ھازىرلا بېيجىڭغا
قاراپ ئۇچىمىز- دەپ ئۇيلىغان ئىدى. بىراق، ۋەكىللەرنى سوۋېت ھۆكۈمىتى
چۈشەنچىلىرى بىلەن ماۋنىڭ ۋەكىلى كۈتۈۋالدى. ئاخىرقى سۆھبەت باشلاندى.
شەرقىي تۈركىستاننىڭ رەھبىرى ئەخمەتجان قاسىمى ئۆز ۋە تىنىڭ
ئىگىلىك ھوقۇقىنى خىتايغا تەقدىم قىلىشقا بىرىش تەكلىپىنى رەت قىلدى!
ئۇلارنى ئاشقا بۇ ئۇچرىشىش ئۇزاققا سوزۇلماي تىزلا ئايا قلاشتى!»- دەپ
ئەسلىدۇ. ھاكىم جاپاروۋ بىلەن بىللە. شۇندىن كېيىن ئۇلار بېيجىڭغا
ئەمەس موسكۋاغا يولغا سېلىندى. چۈنكى، موسكۋادا ۋەكىللەرنى
بېيجىڭ تەلەپلىرىگە ماقۇل كەلتۈرۈش ئاسان- دەپ قارىيا كېرەك.
ۋەكىللەر ئايروپىلان ھالاكىتى بىلەن ئۆلدىمۇ، ياكى موسكۋادا ئۆلتۈرۈلدىمۇ؟
بۇنىڭ پەرقى يوق. بەرىبىر نەتىجە بىرلا: ئۇلار قەستەن يوقىتىلدى!
رەھبەرلەرنىڭ ئۆلتۈرۈلۈشىدىن كېيىن بىر- يېرىم ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن
خىتاي خەلق ئازادلىق ئارمىيىسى قىسىملىرى ئۇيغۇرلار ۋەتىنىگە (ئىنبالكقا)
بىمالال كىرىپ ئورۇنلاشتى. دېمەك، بۇ ئۇيغۇرلار رەھبىرىنىڭ دارىلفۇنۇن
بولغان خانۇنىسى، باستۇرۇلغان ھەرىكەت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ!
-«بىزگە مۇستەقىللىكىمىزنى تىكلەش ئۈچۈن كۈرەش قىلىدىغان ۋاقىت
يېتىپ كەلدى... بىزنىڭ مەقسىتىمىز- تارىخنى ۋە تىنىمىزنى خىتاي
باسقۇنچىلىرىدىن ئازات قىلىشتۇر!»- دەيدۇ ۋاھىدۇ جاپاروۋ.

ئەنگلىيەدە چىقىدىغان «Джонис Дефенве» ھەپتىلىكىنىڭ
1993- يىل 9- ئۆكتەبىردە چىققان سانىدىن دۇستەم ئەزىز ئوغلى
تەرجىمىسى.

***

خىتايدىكى مۇسۇلمانلار مۇستەقىللىك ئۈچۈن كۈرەشتە

خىتاينىڭ غەربىي شىمال رايونىنىڭ باشلىقى، ئىنبالكقا يۈز بېرىۋاتقان
بۇزغۇنچىلىق- پارتلاشلارنىڭ بارلىقى بارلىقى مۇسۇلمان بۆلگۈنچىلەرگە ئارتىدۇ.
ئىنبالك تېلېۋىزىيەسىنىڭ كۆرسىتىشىچە، بۇ رايون ھۆكۈمىتىنىڭ باشلىقى
تۆمۈر داۋامەت، ئۆزىنىڭ نۇتقىدا:

«چىگرالىرىنىڭ سىرتىدىكى ۋە ئىچىدىكى دۈشمەنلەر قارشىلىقىنى بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەت بىلەن باشلىدى» – دەپ سۆزلىدى.

شىنجاڭ خەلقى ئاساسەن، ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك ۋە تاجىكلاردىن ئىبارەت. بۇ خەلقلەر سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئۆزلىرىنىڭ مىللەتلىرى بىلەن مىللى ئۆرپ-ئادەت، مەدەنىيەت ۋە دىنى ئېتىقادلىرى جەھەتلىرىدە چوڭ ئورتاقلىقلارغا ئىگە. ئۇلار خىتاي مىللىتىدىن تۈپتىن پەرقلىنىدۇ.

سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلىنىپ، ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مىللى دۆلەتلەرنىڭ مۇستەقىللىك ئېلان قىلىشى، شىنجاڭدىكى مۇسۇلمانلارنىڭ شەرقىي تۈركىستان دۆلىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش يولىدىكى كۈرەشلىرىنى كۈچەيتىۋەتتى.

–«خەلقئارادىكى ئۆزگىرىشلەر ئەھۋالى شىنجاڭنىڭ مۇقىملىقىغا ئۆز تەسىرىنى كۆرسەتمەكتە» – دېدى. جانابى تۆمۈر داۋامەت.

ئۆتكەن ئايدا شىنجاڭنىڭ مەركىزى ئۈرۈمچى شەھىرىدە بومبا پارتلاش يۈز بەردى. بۇنىڭ جاۋابكارلىقىنى ھېچبىر گۇرۇپپا ئۈستىگە ئالمىدى. بىراق، ھەممىسى «بۇ مۇسۇلمان بۆلگۈنچىلەرنىڭ ئىشى» دېيىشمەكتە. بىزچە، مۇشۇ بومبىنىڭ پارتلىشى خىتاينىڭ پارچىلىنىشىنىڭ باشلىنىشى بولۇپ قېلىشى مۇمكىن!

–«بىزدىكى بۇ پارتلاش، قازاقىستاندا ئۇيغۇرلارنىڭ مىللى ئازادلىق ئىنتىلىشىنى قوزغاپ، بىر ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن يۈز بەردى. يەنە ئۇلار: –«خىتاي ھۆكۈمىتى 1949- يىلى شەرقىي تۈركىستان دۆلىتىنى يوقىتىۋەتتى» دەپ ئېيتقاندىن كېيىن يۈز بەردى. بۇ – ئىچكى-تاشقى دۈشمەنلەرنىڭ بىرلىكىنى كۆرسىتىدۇ» – دېدى، جانابى تۆمۈر داۋامەت.

مۇشۇ ۋاقىتتىن كېيىن، بېيجىڭ مەركىزى ھۆكۈمىتى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مۇستەقىل دۆلەتلەر بىلەن دىپلوماتىك ۋە ئىقتىسادى ئالاقىلارنى ئورنىتىپ، مۇشۇ ئەللەردە ھەرىكەت قىلىۋاتقان مىللى تەشكىلاتلارنى خوجايىنلىرىنىڭ قولى بىلەن يوقىتىش ھەرىكىتىنى باشلاۋەتتى!

ئەنگلىيەدە چىقىدىغان گېزىت ئۆز مۇخبىرى Carrie Gracie – نىڭ بېيجىڭدىن ئەۋەتكەن خەۋىرىگە ئاساسەن، مۇشۇ ماتېرىيالنى ئېلان قىلغان.

– ئەنگلىزچىدىن: دانىيار ئامان تەرجىمىسى.

***

ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى مەركىزى كومىتېتىنىڭ باياناتى

ئالمۇتادا چىقىدىغان «ئازىيا» گېزىتىنىڭ بۇ يىللىق 22- سانىدا: خىتاينىڭ قازاقىستاندا تۇرۇشلۇق ئەلچىسى: «باش دىپلوماتى»، قازاقىستان ھۆكۈمىتىگە نوتا تاپشۇرۇپ؛ قازاقىستاندا قۇرۇلۇپ ھەرىكەت قىلىۋاتقان شەرقىي تۈركىستان تەشكىلاتلىرىنىڭ پائالىيىتىنى توختىتىشنى تەلەپ قىلغانلىقى، قازاقىستان ھۆكۈمىتىنىڭ ئەدلىيە مىنىسترلىكى ئۇنىڭغا مۇۋاپىق جاۋاپ بەرگەنلىكى توغرىلىق خەۋەر بېرىلگەن ئىدى.

ئەنگلىيەدە چىقىدىغان «JAHIS DEFEHGE WEEKLY» گېزىتىنىڭ خەۋەر قىلىشىچە: «خىتاي ھۆكۈمىتى، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنى خىتايدىن ئاجرىتىپ، مۇستەقىل دۆلەت قۇرۇشنى مەقسەت قىلغان سىياسى تەشكىلاتلارنىڭ ھەرىكەتكە يول قويماسلىقنى تەلەپ قىلىپ، قازاقىستان ھۆكۈمىتىگە نارازىلىق ئېلان قىلغان!»

ئەنگلىيەدە چىقىدىغان يەنە بىر گېزىت بولسا: –«بېيجىڭ مەركىزى ھۆكۈمىتى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مۇستەقىل دۆلەتلەر بىلەن دىپلوماتىك ۋە ئىقتىسادى ئالاقىلارنى ئورنىتىپ، مۇشۇ ئەللەردە ھەرىكەت قىلىۋاتقان مىللى تەشكىلاتلارنى خوجايىنلىرىنىڭ قولى بىلەن يوقىتىش ھەرىكىتىنى باشلاۋەتتى» – دەپ خەۋەر بەردى. بۇلارنىڭ سىرتىدا يەنە، بىزنىڭ ئىشەنچلىك مەنبەلەردىن خەۋەر ئېلىشىمىزچە: بۇ يىل ئۆكتەبىردە خىتاي خەلق رېسپۇبلىكىسىنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىسترلىكى قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ۋە قىرغىزىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ بېيجىڭدا تۇرۇشلۇق ئەلچىلىرىنى چاقىرتىپ:

–«سىلەر ئۆز دۆلەتلىرىڭلاردا جۇڭگونىڭ شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنى بۆلۈۋېلىپ، مۇستەقىل دۆلەت قۇرۇشنى مەقسەت قىلغان سىياسى تەشكىلاتلارنىڭ پائالىيەت ئېلىپ بېرىشىغا يول قويۇۋاتىسىلەر. بۇ، بىزنىڭ ئىچكى ئىشلىرىمىزغا ئارىلاشقانلىق بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئەشۇ تەشكىلاتلارنى دەرھال تارقىتىپ، پائالىيىتىنى توختىتىشلارنى تەلەپ قىلىمىز!» دېگەن ئەلچىلەر بولسا؛

–«بىزنىڭ دۆلىتىمىز دېموكراتىك دۆلەت. بىزنىڭ كونستىتۇتسىيەمىز بويىچە، پۇقرالارنىڭ ھەر خىل تەشكىلاتلارغا ئۇيۇشۇشى ۋە پائالىيەت ئېلىپ بېرىش ئەركىنلىكى بار. ئەشۇ ئەركىنلىك ھوقۇقىدىن پايدىلانغان ئۇيغۇر مىللىتىدىن بولغان پۇقرالىرىمىز ئۆز تەشكىلاتلىرىنى قۇرۇپ ھەرىكەت قىلىۋاتىدۇ. بىراق، بىزنىڭ ھۆكۈمىتىمىز بۇ تەشكىلاتلارغا دەخلى قىلالمايدۇ. ئۇلارغا ھۆكۈمەتنىڭ مۇناسىۋىتى يوق!» – دەپ جاۋاپ بېرىشكەن. مۇشۇ چاغدا خىتاي تاشقى ئىشلار مىنىستىرىنىڭ ئەمەلدارلىرى: «ئەگەر ئۇلارنى سىلەر توختاتمىساڭلار، بىز ئۆزىمىز چارە كۆرۈپ توختىتىمىز!» – دەپ دوق-پوپوزا قىلغان!

يۇقىرىدا كەلتۈرۈلگەن فاكتلار خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ بىزنىڭ يەرلىكتىكى تەشكىلاتلارنىڭ پائالىيىتىدىن قورقۇپ، خاتىرجەمسىزلىنىۋاتقانلىقىنى، بىزنىڭ تەشكىلاتلارنىڭ پائالىيىتىنى توختىتىش ئۈچۈن بار كۈچى بىلەن تىرىشىۋاتقانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن، ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى مەركىزى كومىتېتى تۆۋەندىكى باياناتنى ئېلان قىلىدۇ:

1- ۋەتىنىمىز ئۇيغۇرىستاننى 1759- يىلى مەنچىڭ خانىدانلىقى زورلۇق قورال كۈچ بىلەن بېسىۋالغان، مىللى مۇستەقىللىكىدىن مەھرۇم قىلىپ، مۇستەملىكىگە ئايلاندۇرغان ئىدى. ھازىرقى خىتاي ھۆكۈمىتى مەنچىڭ ئىمپېرىيەسىنىڭ مۇستەملىكىچىلىك، مىللى زۇلۇم سىياسىتىنى داۋاملاشتۇرۇپ [illegible] ۋەتىنىمىزنىڭ مىللى [illegible] دەپسەندە قىلىپ كەلمەكتە. [illegible] خەلقئارا قانۇنلارغا ئاساسەن، ب. م. ت. نىڭ 1948- يىلى ئېلان قىلغان [illegible] ب. م. ت. نىڭ 1991- يىلى [illegible] قانۇنلىق تەلەپ قىلىشقا ھوقۇقلۇق.

بىزنىڭ ئۇيغۇرىستاننى ئازاد قىلىپ، مۇستەقىل دۆلەت قۇرۇش [illegible] بولسا، ئۆزىمىزنىڭ [illegible] تەلەپ بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

2- قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى بىلەن قىرغىزىستان جۇمھۇرىيىتى [illegible] مۇستەقىل دۆلەتلەر بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. [illegible] شۇنىڭ ئۈچۈن، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ [illegible] بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

3- خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىستىرى [illegible] تەشكىلاتلىرىمىزنى [illegible] مۇستەقىل دۆلەتلەرگە [illegible] قانۇنىيلا ئىشتۇرماقچى بولۇۋاتىدۇ!

بىز، خىتاي ھۆكۈمىتىنىڭ تەشكىلاتىمىز رەھبەرلىرىگە، ئاددىي ئەزالىرىغا تېررورلۇق قىلماقچى بولغان جىنايى نىيىتىنى قەتئىي ئەيىبلەيمىز ھەم پۈتۈن دۇنيا ئالدىدا پاش قىلىمىز!

خىتاي باسقۇنچىلىرى مىللىتىمىزنى ئاسسىمىلاتسىيە قىلىپ، مىللەت سۈپىتىدە يوقاتماقچى، ۋەتىنىمىز ئۇيغۇرىستاننى ئۆزىنىڭ يېرى قىلىۋالماقچى، ئاتوم-يادرو سىناقلىرىنى توختاتماي [illegible] بارماقچى. بىزنىڭ تەشكىلاتىمىز خىتاينىڭ مۇشۇ قەستىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا توسالغۇ بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇنى يوقاتماقچى بولۇۋاتىدۇ.

بىز كېسىپ ئېيتىمىزكى، خىتاينىڭ بۇ [illegible] سۇيىقەستلىرى چوقۇم مەغلۇپ بولىدۇ!

ئەگەر تەشكىلاتىمىزنىڭ رەھبەرلىرى ۋە باشقا ئىنقىلابچىلار زىيانكەشلىككە ئۇچرايدىغان بولسا، خىتاي ھۆكۈمىتى جىنايەتنىڭ ئۈستىگە ئېلىشى كېرەك. گۇناھكارلار قانۇن ئالدىدا جاۋابكارلىقتىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ!

بىز ئۆزىمىز ياشاۋاتقان دۆلەتلەردىكى، باشقا دېموكراتىك ئەللەردىكى ئىنسان ھوقۇقىنى ھىمايە قىلىش تەشكىلاتلىرىغا، ب. م. ت. ۋە ب. م. ت. نىڭ ئىنسان ھوقۇقىنى ھىمايە قىلىش كومىتېتىغا خىتاينىڭ قىلمىش جىنايىتى ئۈستىدىن شىكايەت قىلىمىز. ئۇنىڭ قاتىللىق قولىنى تىزگىنلەش ئىلتىماسى بىلەن مۇراجىئەت قىلىمىز.

ئۇيغۇرىستان ئازاتلىق تەشكىلاتى مەركىزى كومىتېتى

1993- يىل 7- نويابىر. ئالمۇتا.

***

قوللاپ قۇۋۋەتلەيمىز

قازاقىستان ھۆكۈمىتى بۇ يىل 15- نويابىردىن ئېتىبارەن، جۇمھۇرىيەت تەۋەسىدە ئۆزىنىڭ مىللى ۋاليۇتىسى- تەڭگىنى كۈچكە كىرگۈزدى. دۇنيادىكى تەڭگە ئالماشتۇرۇش كامپانىيىسى بەلگىلەنگەن مۇددەتتە ئوڭۇشلۇق ئەمەلگە ئاشۇرۇلدى. شۇنداق قىلىپ، قازاقىستان جۇمھۇرىيىتى ئۆزىنىڭ مىللى ۋاليۇتىسىغا ئىگە بولدى، ۋاليۇتا جەھەتتە روسىيىگە بېقىندىلىقتىن قۇتۇلدى. بۇ، ياش جۇمھۇرىيەتنىڭ ئىقتىسادىي مۇستەقىللىكىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش يولىدىكى مۇھىم قەدەم بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن بىز- قازاقىستاندا ياشاۋاتقان ئۇيغۇرلار قېرىنداش قازاق خەلقىنى، ئۇنىڭ ھۆكۈمىتىنى چىن قەلبىمىزدىن تەبرىكلەيمىز.

بىز ئۈمىد بىلدۈرىمىزكى، [illegible] بۇ چارە قازاقىستان خەلقىگە توق تۇرمۇش، پاراۋان ھايات ۋە ئىقتىسادى گۈللىنىش ئېلىپ كېلىدۇ. بىز مۇستەقىل ياشىغان 1944- 1949- يىللاردا شەرقىي تۈركىستان ھۆكۈمىتى ئۆزىنىڭ ھاكىمىيەت ئورگانلىرىنى قۇرۇپ، مىللى ئارمىيىنى تەشكىل قىلىپ، مىللى مائارىپ، نەشرىياتلىرى بىلەن بىللە، دۆلەتنىڭ مالىيە سىستېمىسىنى ئوتتۇرلۇق قۇرۇپ چىققان ئىدى؛ يەنى شەرقىي تۈركىستاننىڭ مىللى ۋالىيۇتىسى، ئۆزىنىڭ مىللى [illegible] باشقا مۇئەسسەسەلىرى بولغان ئىدى. شۇ ئاساستا، بىزنىڭ خەلقلىرىمىز توق، پاراۋان، ئەركىن ۋە خاتىرجەم ھايات كەچۈرگەن ئىدى.

بۈگۈنكى كۈندە قازاقىستان ھۆكۈمىتى ئۆزىنىڭ مىللى ۋالىيۇتىسىنى جارى قىلىپ، ئىقتىسادىي مۇستەقىللىك ئارقىلىق سىياسىي مۇستەقىللىكنى مۇستەھكەملەشكە ئىرىشماقتا. قازاقىستان [illegible] بۇ يول قازاقىستان خەلقىگە پاراۋانلىق، ئەركىنلىك ۋە ئىقتىسادى گۈللىنىش ئېلىپ كېلىدىغانلىقىدا شەك-شۈبھە يوق.

ھ. ۋاھىدى

– «ئۇ. ئا. ت» مەركىزى كومىتېت ئەزاسى. 1993- يىل 20- نويابىر.

ئەرەبىستاندىن كەلگەن ۋەتەنپەرۋەرلىرىمىزنىڭ ئالمۇتىدىكى زىيارىتى

سەئۇدىيە ئەرەبىستانىدا ئىستىقامەت قىلىۋاتقان ۋەتەنداشلىرىمىز ئۆزلىرى يەت ئەلدە مۇساپىر بولۇپ ياشاۋاتسىمۇ، تۇغۇلغان ئانا ۋەتىنى، يانىۋان ئەلىنى ھېچقاچان ئېسىدىن چىقارمىدى. ئۇلار ئۆز خەلقىگە بىگەرەز چەكسىز ساداقىتى، ۋەتەنگە دېگەن ئوتلۇق مۇھەببىتى بىلەن ۋەتەن ئىستىقلالىيتى يولىدا ئىجتىھات قىلىپ، كۆپ زىيالىلاردىن بىرى ئالىيجاناپ ئىشلارنى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ.

ئۇلار شۇ زىيالىلار بولۇپ، سەئۇدىيە ئەرەبىستانىدىكى ۋەتەنداشلىرىنىڭ بېشىنى قوشۇپ، "ھەممە ھەرلەر جەمئىيىتى"نى قۇرۇپ چىققان ئىدى. مۇشۇ جەمئىيەت ئارقىلىق، خەلقىمىزنىڭ مىللىي ئەنئەنە ۋە ئۆرپ-ئادەتلىرىنى ساقلاش، مەدەنىيەتنى تەرەققىي قىلدۇرۇش يوللىرىنى ئوقۇتۇپ، ئىلىم ئەھلىلىرىنى يېتىشتۈرۈش، ئۆز مىللىتىنىڭ تارىخىنى ۋە مەدەنىيىتىنى ئەرەب ئەللىرىگە تونۇشتۇرۇش، ۋەتەندىن كەلگەن ۋەتەنداشلارغا ياردەم قىلىش، ھالىدىن خەۋەر ئېلىش قاتارلىق خەيرلىك ئىشلارنى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ. ئېڭ مۇھىمى ۋەتەن دەۋاسىنى قوزغاپ، دۇنيا جامائەتچىلىكىنىڭ دىققىتىنى بىزنىڭ خەلقىمىزنىڭ تەقدىرىگە جەلپ قىلدى. بۇ يولدا نۇرغۇن ئەمەلىي ئەجىر قىلدى. چەتئەللەردىكى، بولۇپمۇ تۈركىيەدىكى ۋەتەنداشلار بىلەن يېقىن مۇناسىۋەت ئورنىتىپ، ئۇلارنىڭ ۋەتەن ئىستىقلالىيتى يولىدىكى كۈرەشلىرىنى ماليە جەھەتتىن تەمىنلەپ كەلدى. نەتىجىدە، ئىستانبۇلدا ۋەتەن ئىستىقلالىنى نىشان قىلغان گېزىت-ژۇرناللار نەشر قىلىنىپ، پۈتۈن دۇنياغا تارقىلىپ كەلمەكتە. ئۆتكەن يىلى دېكابىر ئېيىدا، ئىستانبۇل شەھىرىدە ئۆتكۈزۈلگەن "شەرقىي تۈركىستان مىللىي قۇرۇلتىيى"نى ئەرەبلەر مەبلەغ بىلەن تەمىنلىگەن ئىدى. [illegible]

ئەنە شۇ ۋەتەنپەرۋەر ۋەتەنداشلىرىمىزدىن ۋەكىللەر: مۇستەپا قارىم ئىسلامى، ئابدۇقادىر ھاجىم ئىبراھىمى، ئابدۇقادىر ھاجىم ئەخمەدىي، مۇھەممەت قاسىم ئەپەندى ۋە ئابدۇغوپۇر ھاجىلاردىن ئىبارەت 5 كىشى قېرىنداش قازاقستان، قىرغىزىستانلاردا ئىستىقامەت قىلىۋاتقان ۋەتەنداشلىرى بىلەن يۈز كۆرۈشۈش، بۇ ئەللەردە قۇرۇلۇپ پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان ۋەتەنپەرۋەر تەشكىلاتلار بىلەن جەمئىيەتلەرنىڭ ئىشلىرى بىلەن يېقىندىن تونۇشۇش مەقسىتىدە، بۇ يىل ماي ئېيىدا ئارىلىقنى يىراق كۆرمەي، بەدەل چېكىپ، ئالمۇتا ۋە بىشكەك شەھەرلىرىدە زىيارەتتە بولۇشتى.

مېھمانلار ئالمۇتىدىكى زىيارىتى جەريانىدا، ئالدى بىلەن قازاقستان ھۆكۈمىتىنىڭ مېھمانلىرى سۈپىتىدە، ھۆكۈمەت مېھمانخانىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇلۇپ، ھۆكۈمەتنىڭ رەھبەرلىرى بىلەن كۆرۈشتى. [illegible] مېھمانلار قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ [illegible] دۆلەت ئەربابى [illegible] بىلەن ئۇچرىشىپ، [illegible] سۆھبەتلەشتى. [illegible] زىيالىلار [illegible] مەرھەمەتلىك [illegible]

مېھمانلار ۋاقىت چىقىرىپ، ئالمۇتىدىكى "ئۇيغۇر ئاۋازى"، "يېڭى ھايات" گېزىتلىرى [illegible] قازاقستان يازغۇچىلار ئۇيۇشمىسى، ئۇيغۇر تىياتىرى [illegible] ئىسلام [illegible] ئىنستىتۇتى ۋە [illegible] ئۇلارنىڭ پائالىيىتى بىلەن تونۇشتى. [illegible] مەسچىتلەردە [illegible] مەسجىدلەرگە [illegible] ياردەم [illegible] قىلدى.

مېھمانلار زىيارەتنىڭ ئاساسىي قىسمى ئالمۇتىدا ھەر رەڭ پائالىيەت ئېلىپ بېرىۋاتقان ۋەتەنپەرۋەر تەشكىلاتلار رەھبەرلىرى بىلەن ئۇچرىشىش، ئۇلارنىڭ پىروگراممىلىق مەقسەتلىرى، ۋەزىپە-پائالىيەتلىرى بىلەن تونۇشۇش ئىبارەت بولدى. ئۇلار: "ئۇيغۇرىستان ئازادلىق تەشكىلاتى"، "شەرقىي تۈركىستان كومىتېتى"، "ئۇيغۇرلارنىڭ دۆلەتلىك [illegible]" [illegible]

[illegible]

ئا. ئىبراھىمى

ئادرېسىمىز: ئالمۇتا شەھىرى، ئابايۇۋ كوچىسى 122-ئۆي، 1-ئىزاۋارا

خەلقارا خەۋەرلەر

"ئازات" رادىئوسى. 22-ئۆكتەبىر خەۋىرى:

ئا. ق. ش. نىڭ دۆلەت كاتىۋى خىتاي تاشقى ئىشلار مىنىستىرىغا تۆۋەندىكىلەرنى خەۋەر قىلدى:

خىتاي ھۆكۈمىتى ئىنسان ھوقۇقىنى دەپسەندە قىلىشنى دەرھال توختاتمىسا، يېقىن ئارىدا ياخشىلىنىشقا يۈزلەنسە، ئامېرىكا ھۆكۈمىتى سودا ساھەسىدە خىتايغا بېرىۋاتقان يېڭىچىلىكنى ئېلىپ تاشلايدۇ.

دۆلەت كاتىۋى قويغان تەلەپلەرنىڭ ئىچىدە يەنە: تۈرمىدىكى مەھبۇسلارنىڭ سانىنى ھېسابلاش، ھەمدە ئۇلارنىڭ ئاتا-ئانىلىرىنى ئېنىق قىلدۇرۇپ، بالىسىنى ئېلىپ ئاشلاش، ئامېرىكا رادىئوسىنىڭ خەۋەرلىرىنى ئاڭلاشقا ئىمكانىيەت بېرىش، ئىنسان ھوقۇقىغا زىت بولغان چارىلارنى دەرھال توختىتىش تەلەپ قىلىنغان. ئەگەر توختاتمىسا، ئامېرىكا ھۆكۈمىتى سودا ساھەسىدە خىتايغا بېرىدىغان قولايلىقنى ئەمەلدىن قالدۇرىدىكەن.

بۇ، ئامېرىكا پىرېزىدېنتى تەرىپىدىن ئىلگىرى ئېلان قىلىنغان ئاگاھلاندۇرۇشنىڭ كېيىنكى بىر ئۆزگىرىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

***

"ئازات" رادىئوسى 26-ئۆكتەبىر خەۋىرى:

ئۆزبېكىستان زىيالىلىرى سوۋېت دۆلىتىنىڭ يېقىلىش تارىخىنى: "يېڭى باسقۇنچىلىرى بىلەن تىل بىرىكتۈردى!" دېگەن ئاساستا، پۈتۈن سوۋېتلۇك قىرىم تاتارلىرىنى ئۆز ۋەتىنىدىن ئايرىپ، ئۆزبېكىستان بىلەن قازاقستان، ئۆزبېكىستانغا سۈرگۈن قىلىپ، ھايدىۋەتكەنلىكى پۈتۈن دۇنياغا مەلۇم.

سوۋېت ئىتتىپاقى پارچىلانغاندىن كېيىن، بۇ خەلقلەرنىڭ مىللىي شەئىنى ئېلىپ، ئۆز ۋەتىنى قىرىمغا قايتىپ بېرىپ ئولتۇراقلىشىش ھوقۇقى ئىتىراپ قىلىنغان ئىدى. شۇ يىلدىن كېيىن 250 مىڭ قىرىم تاتارلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئاتا ماكانىغا قايتىپ كېلىشتى. ئەنە شۇ جۈملىدىن قىرىم تاتارلىرى ئاھالىسى باشقا ئەللەردە مۇساپىر بولۇپ، تىنەپ-تەمتىرەپ يۈرۈشمەكتە. ئاتا ماكانىغا قايتىپ كەلگەن تاتارلارنىڭ ئەھۋالى تېخىچە ياخشىلانمايۋاتىدۇ.

چۈنكى، "دۇنيانىڭ جەننىتى" دەپ نام ئالغان بۇ گۈزەل ماكاننى ئۆزلىرىنىڭ ۋەتىنى دەپ كۆرىدىغان ماكانىغا ئايلاندۇرۇۋالغان [illegible] كوممۇنىستلىرى تېخىچە قىرىم تاتارلىرىنىڭ قانۇنىي ھوقۇقىنى ئېتىراپ قىلمايۋاتىدۇ. شۇنىڭدەك، ئاتا ماكانىغا قايتىپ كەلگەن تاتارلار سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىي ھوقۇقلىرىدىن پۈتۈنلەي بەھرىمەن بولالمايۋاتىدۇ.

دۇنيادىكى ئۇكرائىن خوجايىنلىرى قىرىمنىڭ ئەسلى ئىگىسى بولغان تاتارلارنى ئۇنتۇماي، بىر چەتكە چىقىرىپ، ئۆز ئانا خوجايىنلىق ھوقۇقىنى ئالالماسلىقتا.

مۇشۇنداق شارائىتتا، تاتار خەلقىنىڭ باتۇر ئوغلى، مۇستەپا ... جەمئىيىتى رەئىسى مۇستاپا ئۆزىنىڭ خەلقىنى باشلاپ كۈرەش مەيدانىغا چىقتى. ئۇ، تاتار خەلقىنىڭ بارلىق ھوقۇقلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن كۈرەش قىلماقتا. تاتارلارنىڭ قانۇنلۇق تەلەپلىرى بىلەن چىققان [illegible] تارقىتىپ [illegible] ياشىغان [illegible] ئۆلكىسى [illegible]. ياشىغان [illegible] [illegible] بىلەن جان تالاشسىمۇ، مەنسىپىدە باشلىغان قەھرىمان تاتار خەلقى ئۆز ھوقۇقىنى چوقۇم ئەسلىگە كەلتۈرەلەيدۇ!

***

"ئازات" رادىئوسى 28-ئۆكتەبىر خەۋىرى:

قازاقستان ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا دۆلەتلىرىنىڭ رەھبەرلىرى ۋە ئاۋرۇپا [illegible] دېگەن يېقىندا [illegible] قوچاق [illegible] قارىشى ئالدى. [illegible] قوچاق [illegible] قازاقستان. [illegible] دۇنيا بازىرىغا چىقىرىشنىڭ كېلىشىمى [illegible] قىلىش [illegible] ... بولسا ... بازار ئىگىلىكىنى [illegible] "دېگەن [illegible] كەلگەن تەكلىپ بولدى.

[illegible] 10 مىڭلىغان تۈركمەن خەلقى، [illegible] دۆلەت [illegible] ئاساسىي [illegible] ھالدا قارشى ئالدى.

[illegible] تۈركمەن [illegible] دۇنيا [illegible] ئاشقىرى، رۇس پادىشاھلىقى [illegible] مىللىيلىك [illegible] ئۆزلىكى ئۆزگەرتىپ [illegible] مۇسۇلمان ئەللىرىنى [illegible] ئاغلاندۇردى.

مۇشۇنداق شارائىتتا، قازاقستان ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا دۆلەتلىرىنىڭ ئۆزئارا بىرلىشىپ ئىقتىسادىي ئالاقە [illegible] كەلگەن تۈركىيە ھۆكۈمىتى ئۆزئارا ۋە قىسىمى قايتىدىن قارارلىشىشقا مەجبۇر بولماقتا.

***

خەۋەرلەر ئەدرىۋىش

"ئۇيغۇرىستان" گېزىتىمىز ئۇيغۇر تىلىدا ئىككى يىل ۋە رۇس تىلىدا چىقىپ كەلمەكتە. گېزىتىمىز ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ تەرىپىدىن ياخشى باھا ئېلىپ، تەشكىلاتلار ئىشلىرىنى قىلدۇ. [illegible] ھەر بىر پەرلىكومىتېت پاكى يەرلىك تەشكىلاتلار قايتىدىن [illegible] ئادرېسىمىزغا [illegible] (تەلەپنامە) بەرسۇن.

گېزىتلەر ئۆزىنىڭ تەنەرقى بويىچە نەق ئاخچىغا سېتىپ بېرىلىدۇ. تەنەرقى ئۆزگىرىپ تۇرغانلىقتىن، گېزىتلەرنىڭ باھاسى مۇھەررىر بولۇشى مۇمكىن. شۇڭا ھەر سان گېزىت چىققاندىن كېيىن ئۇنىڭ باھاسى قويىلىدۇ ۋە ئۇقتۇرۇلىدۇ.

2 - گېزىتلەرنى يەتكۈزۈپ بېرىدىغان پوچتا بولمىغانلىقتىن، ھەر بىر يەرلىك تەشكىلات مەخسۇس ئادەم بەلگىلەپ، كۆرسىتىلگەن ئادرېسقا كېلىپ ئېلىپ تۇرۇشىڭلارنى ئۆتۈنىمىز. (ئاقسايى 3-، 27-ئۆي، 7-كىۋارتىرا)

"ئۇيغۇرىستان" تەھرىرىي ھەيئىتى.